

HISTORIAKULTTUURIA OPPIMASSA

TUOMAS LAINE-FRIGREN JA ANTTI MALINEN

Menneisyyttä koskevia kuvauksia tuotetaan ja jaetaan jatkuvasti yhteiskunnan eri osa-alueilla. Historiakuvaamme muovaavat monet asiat alkaen perheen ja suvun piirissä kerrotuista muistoista, kouluopetuksesta ja museonäyttelyistä aina historiallisiin suoratoistosarjoihin ja peleihin. Koemme osallisuutta historiasta monin tavoin. Menneisyyteen ja ajan kuluun liittyviä merkityksiä kytkeytyy myös rakennuksiin, esineisiin, julkisille paikoille pystytettyihin patsaisiin ja muistomerkkeihin sekä maisemiin.

Historian moninaista läsnäoloa on kuvattu *historiakulttuurin* käsitteen avulla. Sen avulla on hahmotettu kirjavaa menneisyyden käytön kenttää, jolla tapahtuvan sosiaalisen kanssakäymisen myötä historiaa koskevia käsityksiä tuotetaan erilaisiin käytötarkoituksiin. Menneisyyden laajasta resonanssista kertovat niin sukututkimuksen suuri suosio kuin monet internetin alakulttuurit tai vaikkapa suosittu kaupunkihistorialliset Facebook-ryhmät, kuten 'Helsinki vanhoissa kuvissa' tai 'Oulu tutuksi'. Myös akateeminen tutkimus ja historian ammattilaisten kouluissa antama opetus on osa historiakulttuuria.

Historiakulttuurilla voidaan viitata myös tapoihin, joilla yhteisöt rakentavat ja vahvistavat menneisyyden avulla kollektiivista identiteettiään. Sen lähikäsitteitä ovat "kollektiivinen", "kulttuurinen" ja "sosiaalinen" muisti, jotka kaikki viittaavat eri tavoin siihen, miten yksilöt ja ryhmät paitsi jakavat tulkintoja menneisyydestä myös aktiivisesti tuottavat niitä. Tutkittaessa historian käyttöä onkin tärkeää kysyä *ketkä* historiaa oikeastaan käyttävät, mistä näkökulmista ja mihin tarkoituksiin: ovatko he esimerkiksi journalisteja, poliitikkoja, kulttuuriperintöaktivisteja tai vaikkapa teatterintekijöitä. Menneisyyden tapahtumat eivät itsessään puhu, vaan tutkijat, opettajat, poliitikot, toimittajat, kirjailijat, kuvanveistäjät ja muut toimijat luovat kielen ja

muiden symbolisten kuvausten avulla menneisyyden tulkintoja.

Tammikuussa 2022 lähdimme yhdessä opiskelijoiden kanssa tutkimaan tätä historiakulttuurin laajaa ilmiötä erityisesti historian yleistajuistamisen näkökulmasta. Järjestimme kurssin Tampereen yliopistolla, osana historian tutkinto-ohjelmaa ja sen valinnaisia aineopintoja ja kohdistimme jakson erityisesti pääaineopiskelijoille. Kipinän kurssin suunnitteluun olimme saaneet jo aiemmin, kiinnittäessämme molemmat tahoillamme huomiota erityisesti sosiaalisen median piirissä jaettuihin historiakuvasoihin ja muun muassa podcastien kasvavaan merkitykseen historian tulkintojen välittäjinä.

Kalle Pihlainen on jo vuonna 2011 esittänyt, että menneisyys ei nykyisessä monimediaisessa ja globaalissa ympäristössä ole vain historioitsijoiden "omaisuutta". 2020-luvulla historian käytön ja tuottamisen kentät tuntuvat laajenevan ja muuttuvan samalla entistä kirjavimmiksi. Tutkijoina halusimme nostaa kurssille keskusteluun, miten esimerkiksi yksilöiden ja yhteisöjen omaan historiaan liittyvä nostalgia tai somepäivitysten visuaalisuus vaikuttavat historian esittämiseen ja aihepiirien valintoihin. Oma merkityksensä on myös sosiaalisella medially ja sen algoritmeilla, jotka tarjoavat ja nostavat tiettyjä aihepiirejä keskusteltuun ja nähtäväksi. Tykkäämiset ja kuuntelukerrat viestivät käyttäjille, että juuri tietty aihe tai näkökulma tuntuu olevan tärkeä ja merkityksellisen, ja tämä voi vaikuttaa myös siihen, minkälaisia historia-aiheita nostetaan esille sosiaalisessa mediassa.

Audiovisuaalista historiaa tutkinut Ilkka Lähteenmäki on todennut, että historian esitykset vetävät kokijaansa eri tavoin puoleensa. Historialliset elokuvat viihdyttävät ja vaikuttavat tunteisiin, pelien virtuaalisiin maailmoihin voi uppoutua, verkkoteksteihin voi kohdistaa hakuja ja sosiaalinen me-

dia kannustaa osallistumaan. Verkkosisällöt eivät useinkaan ole perinteisessä mielessä kokonaisia teoksia, mutta hyvässä tapauksessa ne voivat toimia ”sisäänheittona” aiheeseen ja kannustaa syventymään lisää. ”Kokemustalouden” tutkijat Pine & Gilmore ovat myös esittäneet, että ihmiset hakevat vapaa-ajalla aiempaa enemmän merkitykselliseksi koettuja tunteita ja kokemuksia, ja tämä on vaikuttanut myös menneisyyden esittämisen kenttään. Voidaankin nähdä, että 2000-luvulla on yleistynyt pyrkimys tuottaa elämyksiä ja kokemuksia asiakkaille ja kuluttajille – olivat he sitten museokävijöitä, tietokirjojen lukijoita, iltapäivälehtien historialiitteiden ostajia tai historia-aiheisen sosiaalisen median tilin seuraajia.

Historian kuluttamisen ja tuottamisen tavat ovat muutoksessa ja samanaikaisesti historia-aiheista tietoa on entistä enemmän saatavilla – hyvin eri laatuista ja muotoisena. Yksistään verkon informaatiotulvaan on helppo hukkuu ja tutkijankin on joskus hankala selvittää, minkä laatuista tietoa äärellä jälleen yhden ”klikkauksen” jälkeen päätyi. Kurssilla tulokulmaksemme valitsimmekin historian yleistajuistamisen problematiikan. Yleistajuistaminen on monimutkaisten ilmiöiden kuvaamista yleisesti ymmärrettävällä tavalla ja tiedon vastaanottajien lähtötaso huomioon ottaen. Samalla yleistajuista-

misen olisi kuitenkin oltava tieteellisesti ja eettisesti kestävä. Jos historiallisen lähdekritiikin huippuosaajat eivät pidä huolta yleistajuistamisen tasosta, kuka sen sitten tekee? Venäjän historian dosentti Kati Parpei on tiivistänyt erinomaisesti teeman merkityksen: ”*Historia on potentiaalisesti poliittisesti ja yhteiskunnallisesti räjähdysherkkää ainetta, joten on tärkeää tuottaa asiantuntevaa ja yleistajuista tietoa vastapainoksi poliittisesti motivoituneille tutkimuksille sekä pseudotieteille. Mitä useampi ymmärtää, mitä historia on ja miten sitä kirjoitetaan, niin sitä vähemmän tehoa räjähdysaineella on.*”

Historialla tehdään myös propagandaa, synnytetään ”me vastaan muut” -asetelmia ja jopa lietsotaan väkivaltaa. Riippumatta historiakulttuurin piirissä tuotettujen esitysten faktuaalisuuden tasosta, niillä on vaikutuksensa yleiseen tai erityisryhmien historiatietoisuuteen. Näistä syistä näimme tärkeäksi paneutua historian käytön teemoihin. Ohjasimme opiskelijat poimimaan otoksia tämän hetken historian yleistajuistamisen tilasta ja niistä tavoista, joilla hyvin moninaiset toimijat viestivät historiasta eri yleisölle.

Kurssin toteutimme yhdistelmänä luento-opetusta ja opiskelijoiden itsenäistä ryhmätyöskentelyä. Johdantoluentojen yhteydessä tarjosimme opiskelijoille muutamia ennakkokysymyksiä ja näkökulmia, joiden toivoimme virittävän ryhmässä tapahtuvaa työskentelyä. Kukin ryhmä keräsi oman aineistonsa itse, mutta pyysimme kaikkia yhteisesti miettimään, pyrittiinkö asianomaisella historialla ja sen esityksellä vaikuttamaan tunteisiin, oliko historian käytöllä viihdyttämiseen liittyviä funktioita, oliko tarkoituksena valistaa tai muistuttaa vai tehtiinkö historialla politiikkaa. Olimme myös kiinnostuneita siitä, millaisiin lähteisiin esitetty tieto perustui ja tuotiinko lähteitä ylipäättään esille, toisin sanoen millä tavoin menneisyyttä koskevat tulkinnat ja selonteot olivat syntyneet.

Kolmen johdantoluennon siivittämistä opiskelijat tekivät ryhmätöitä historian elävöittämisestä museoissa, Instagramista ja Berliinin ’historiaturismista’, vertailivat erilaisia historiapodcasteja ja analysoivat tunnettua ruotsalaista historiallista tosi-tv-sarjaa ’Talot huokuvat historiaa’. Yksi ryhmistä tuotti vaikuttavan konseptin kokonaiselle podcast-sarjalle avaruuden tutkimuksen historiasta. Kaikki ryhmätöiden esiteltiin muille ja niiden pohjalta käytiin yhdessä keskustelua.

Iltasanomien Historialiitteen tuottama kuva sotalapsuuteen liittyvistä tunnekokemuksista.

Yhdessä oppimassa

Kurssin keskeisintä antia meille tutkijoille ja opettajille olivat ryhmien esitykset ja niihin liittyvät keskustelut. Opiskelijat osoittivat suurta valmiutta itsenäisten ryhmätöiden tekemiseen, ja samalla ryhmien erilaiset aihevalinnat tarjosivat kiinnostavia mahdollisuuksia pohtia historian tuottamisen ja esittämisen nykyistä kirjoa ja yleistajuistamiseen liittyviä haasteita. Kurssien valmisteluun on vain rajattu määrä aikaa, ja kursilla toteutettu yhteistutkijuus mahdollisti laajan ilmiökentän monipuolisen tarkastelun.

Samalla pienimuotoiset tutkimukset vahvistivat aiemman tutkimuksen havaintoja kokemus- ja elämystalouden yleistymisestä. Esimerkiksi Sanna Kettunen, Verner Vesalainen ja Sini Väisänen analysoivat esityksessään museoiden tarjoamia draamaopastuksia, murhamysteereitä ja keskiaikafestivaalien kaltaista elävöittämistä. Mielenkiintoisessa raportissaan he toivat esille, kuinka elävöittäminen voi tuoda mukaan historiaan ”fyysisen ulottuvuuden ja mahdollistaa muun muassa kehollisen oppimisen.” Hyvässä tapauksessa elävöittäminen voi houkuttaa uusia kohderyhmiä historian pariin.

Muidenkin ryhmätöiden yhteydessä keskustelimme paljon historian elämyksellisyyden ja toisaalta viihteellistymisen välisestä suhteesta. Vilma Vanhala, Henri Kokkonen, Suvi Lehtonen ja Tanja Holopainen tutkivat omassa ryhmätöissään Berliini-turismiin liittyvää historian käyttöä ja visuaalista esittämistä erityisesti Instagram-palvelussa. Tämänkin ryhmän esitys toi esille, kuinka esimerkiksi museoissa ja muistomerkeillä vierailuihin liittyy paljon elämyksellisyyttä ja toisaalta visuaalisuutta. Instagramin kaltainen palvelu houkuttaa ja johdattelee tarinallistamaan ja ikuistamaan oman kokemuksensa tai kannanottonsa käsillä olevaan teemaan.

Mitä opimme?

Kurssin aikana tuli selväksi, että opiskelijoilla on varsin hyvä tuntuma siihen, mitä historiakulttuurin kentillä tapahtuu. Näyttää ilmeiseltä, että esimerkiksi podcastit, Instagram ja sen tarjoamat historian visualisoinnin mahdollisuudet sekä monenlaiset historian affektiivisuuteen perustuvat historian käyttötavat, kuten pelit, ovat hyvin tärkeässä asemassa ainakin historiaa kuluttavien nuorten

elämässä ja kenties myös vaikuttavat heidän historiakäsityksiinsä. Tällaiseen historian kentillä tapahtuvaan toimeliaisuuteen olisi opettajienkin hyvä tarttua, vaikkapa vain kysymällä, millaisia historian esityksiä nuoret (ja myös lapset) ovat kohdanneet ja minkälainen merkitys näillä heille on.

Oli myös mielenkiintoista kuulla, että koulun oppikirjojen ja yliopiston luento- ja kurssikirjojen rinnalla opiskelijat hakevat ja omaksuvat tietoa monista muistakin lähteistä. Esimerkiksi yksi opiskelijostamme oli valmistautunut ylioppilaskirjoitukseen kuuntelemalla podcasteja.

Opimme myös, että tutustuminen historiakulttuurin eri muotoihin ja kanaviin antaa meille tutkijoina ja opettajina paremmat mahdollisuudet ja välineet harjoittaa myös historian yleistajuistamista. Tuntemalla ”skeneä” paremmin opimme paitsi välineistä ja mahdollisuuksista myös riskeistä, joita historian liian heppoiseen yleistajuistamiseen tai somen erilaisiin ominaispiirteisiin voi liittyä. Erityisesti historian ammattilaisten velvollisuus on pitää mielessä tutkimusetiikka, mikä meidän alallamme tarkoittaa oikeuden tekemistä menneisyyden ihmisille ja heidän ajatuksilleen.

Historian opetuksen päämääriä pohdittaessa on jo pitkään puhuttu painopisteen siirtämisestä sisältötietojen opettelusta kohti historian taitojen ja historiallisen ymmärryksen kehittämistä. Kuten Ida Vesterinen on tuoreessa väitöskirjassaan todennut, menneisyyden ilmiöitä koskevat *tiedot* ja historiallisen tiedon tuottamisen *taidot* ovat kuitenkin kiinteässä yhteydessä toisiinsa. Ajatellamme, että historian käytön opettaminen edellä kuvatulla tavalla – ennen kaikkea yhdessä tekemällä – voisi olla yksi tapa tämän yhteyden konkretisoimiseksi. Tutkimalla esimerkiksi historia-podcastia tai vaikkapa suosittua Bridgerton-suoratoistosarjaa käytännössä oppilaat saavat konkreettisen tuntuman siihen, millaisia näkökulmia ja valintoja erilaisiin historian esittämisen tapoihin sisältyy.

Kurssi päättyi hieman ennen Venäjän hyökkäystä Ukrainaan, ja onkin kiinnostava pohtia, minkälaisia uusia ulottuvuuksia synkkä käänne olisi tuonut keskusteluihin. Selvää on, että historian poliittinen ja tahallaan harhaanjohtava käyttö on noussut nyt uudella tavalla ajankohtaiseksi teemaksi. ■

Kirjoittajat työskentelevät tutkijoina Tampereen yliopiston historian tutkinto-ohjelmassa.